

İbn-i Kemâl'in et-Ta'rîb Risâlesinde Kur'ân'da Mu'arreb Konusuna Bakışı

İsmail BAYER*

ÖZ

Kemal Paşazâde (873-940/1468-1534) "fi Tabkiki Ta'rîbi'l-Kelîmeti'l-A'cemiyye" adlı risalesinde "ta'rîb" yani "yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması" konusunu teorik ve pratik olarak inceler. Müellif verdiği çok sayıda örnekle neredeyse alanında küçük bir sözlük telif etmiştir. Arap dünyasında iki kez tabkik edilen ve karşılaştırmalı çalışmaları yapılan risalede incelenen kelimelerin yaklaşık beşte biri, özel isimlerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu Kur'ân-ı Kerîm kelimelerinden seçilmiştir. Eser, bu yönleriyle Kur'ân'da Arapça dışı kelimelerin varlığı üzerine yapılan tartışmalara önemli katkılar sağlamaktadır.

Anabtar Kelimeler: Kemal Paşazade, Ta'rîb, Arapça, Dil, Kur'ân.

ABSTRACT

Ibn-i Kemal's View on the Subject of Arabization in Quran in his Treatises et-Ta'rîb

Ahmad b. Suleyman ibn Kamal Pasha, known also as Kamal Pasha Zadeh (873-940 h/ 1468-1533) aimed in his treatise named "Risala fi Tabkik Ta'rîb al-Kalîma al-A'cemiyyâ (On Verification of the Arabization of Foreign Words)" to explain origins of some Arabic words. One fifth of these words consist of the words of Quran. The treatise by these aspects become related with the Qur'anic sciences. The work provides an important contribution to the debate on the existence of non-Arabic words in the Quran.

Keywords: Kemal Paşazade, Arabization, Arabic, language, Qur'an.

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, ismailbayeri@gmail.com

Giriş

a. Diller Arası Etkileşim

Tabii olarak tüm diller ilişkide oldukları dillerle etkileşim halindedirler. Bu etkileşim siyasal, kültürel, bilimsel, ekonomik ve demografik temellere dayanır.¹ Sâmî dil ailesine² mensup en kadim dillerden³ olan Arap Dili bu olgunun etkisinde olmakla birlikte diğer dillerle kıyas edildiğinde sınırlı sayıda kelime girdisine maruz kalmıştır. Çünkü Arap Yarımadası Hz. Peygamber'den önce de ekonomik ilişkilere, abitleri okuyanların mevcudiyetine ve etkin olan Hacc seferlerine rağmen dil ve kültür etkilenimlerine oldukça kapalı olmuştur. Buna ilaveten kelime türetme imkân ve pratiğinin zenginliği sayesinde diğer dillerden nakillere pek ihtiyaç duymamıştır. Dolayısıyla Arapça kelimelere, yabancı dillerden köken aramakta oldukça rahat bir tavır sergilemek büyük bir haksızlık olur ve Ebû Bekr b. es-Serrâc'ın (v. 316 h.) ifadesiyle, kuşa balıktan baba ihdas etmeye benzer.⁴ Öte taraftan bir abartı olarak algılanabilecek Arapça'nın asla diğer dillerden kelime almadığı iddiasını da kaydetmek gerekir.⁵

Kur'ân'da 3547 kök kelime olduğu⁶ düşünüldüğünde iddia edilen muarreblik (yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması) oranının düşük olduğu görülecektir. Örneğin Tâceddîn es-Subkî (v. 771/1370) yirmi yedi, İbn-i Hacer el-Askalânî (v. 852/1372) elli bir, es-Suyûtî (849-911 h.) yüz yirmi'nin biraz üzerinde (121-125), Jeffery (1892-1959) üç yüz civarında (275-320) muarreb kelimedenden söz eder.⁷ Görüldüğü gibi zaman sürecinde İslâm ulemâsı sayıyı kabartmış, oryantalist bakış ise çığırından çıkarmıştır.

b. Kur'ân'da Muarreb Kelimelerin Varlığı İle İlgili Görüşler

Kur'ân-ı Kerîm'de muarreb kelimelerin varlığı hususunda üç yönelim görmekteyiz.

1. Kur'ân-ı Kerîm'de muarreb kelime bulunmadığını kabul edenler:

es-Suyûtî'nin kaydına göre bunlar; Mucâhid, İkrime, İmâm eş-Şâfî,⁸ İbn-i Cerîr et-Ta-berî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ ve İbn-i Fâris'in içinde bulunduğu gruptur.⁹ Bu

1 Geniş bilgi için bakınız: Muhammed es-Seyyid Ali Belâsî, *el-Muarreb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Dirâse Te'sîliyye Delâliyye*, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 1. Baskı, Bingâzi, 2001, s. 21-53.

2 Sâmî diller: Arapça, Âramca, İbrânce ile Fenike, Yemen, Babil ve Asur-Akad dilleri. Bu tasnif 18. yy. sonlarında Schlozer tarafından yapılmıştır.

3 Bkz. ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 25. Baskı, Dâru Nahda, Mısır, ts. s. 13-14.

4 Bkz. el-Cevâlîkî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hadir, *el-Muarreb min Kelâmî'l-A'cemî*, talik: F. Abdurrahîm, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1990, s. 91.

5 Bkz. el-Cemîlî, Hâlid Reşid *Ekbâsu'r-Rahmân fi Edilleti Nefyi'l-Ucmeti ani'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Vizâretu's-Sekâfe, Bağdâd, 2002, s. 32-75.

6 Söz konusu sayı, Muhammed Zekî Muhammed Hıdr'ın, *Mu'cemu Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (2012) adlı iki ciltlik kitabının mukaddimelerinde verdiği sayıların toplamıdır.

7 es-Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatu Hicâzi, Kahire, 1, 136 vd.; Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân*, Baroda, 1938, (indeks ve içerik taraması sonucu).

8 Bkz. eş-Şâfî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, 1358, s. 41, 42, 47.

9 es-Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatu Hicâzi, Kahire, 1, 136 vd.; es-Suyûtî, *el-Mubezzeb fî mâ Vekaa fi'l-Kur'ân mine'l-Muarreb*, thk., er-Râcî el-Hâşimî et-Tihâmî, Sundûku İhyâit-Turâsî'l-İslâmî yayınları, s. 57-59.

görüş esas itibarla bazı Kur'ân ayetlerine¹⁰ dayanmaktadır. Şunu ifade etmek gerekir ki, bilimsel ve kültürel mirasa hâkim olan bu isimler bir takım Kur'ân kelimelerinin diğer dillerde de mevcut olduklarını tabii olarak görmüşlerdir. Ancak burada esas aldıkları nokta muarreblik değil; sınırlı sayıdaki kelimelerde görülen diller arası muvâfakat veya ittifâk/iştirâk olmuştur.¹¹ Bir diğer husus ise isimlendirmeden kaynaklanmaktadır. Asıl itibarıyla yabancı kabul edilen bir kelimeye *ucme* (yabancı), *muarreb* (arapçalaştırılmış) veya Arapça hükümlerinin tümünün verilebildiği görülmektedir.

2. Kur'ân-ı Kerîm'de muarreb kelime bulunduğunu kabul edenler:

es-Suyûtî, İbn-i Cinnî, İbn-i Abbâs, el-Cüveynî, İbnü'n-Nakîb, Ebû Meysere, ed-Dahhâk ve Saîd İbnü'l-Cübeyr'in içinde bulunduğu grup.¹² Bu yaklaşım dünyadaki tüm dillerin Kur'ân'da mevcut olduğunu ileri sürmeye kadar uzanmakta ve bir yönüyle Kur'ân'ın evrenselliğine vurgu yapmaktadır.¹³ Kur'ân'da yabancı kelimelerin varlığının bir vakta olduğu ve aksi yönde istişhat edilen ayetlerin kesin bir yargı oluşturacak delaletler içermediği iddiası söz konusu görüşün dayanaklarını oluşturur.

3. Her iki görüşü birleştirenler:

Ebû Ubeyde el-Kâsım b. Sellâm yabancı dildeki bir kelimenin fonetik olarak Arapçaya uygun hale getirilip kullanılması ile artık Arapça olduğunu ve böyle bir kelimeye “yabancıdır” veya “Arapçadır” hükümlerinin her ikisini vermenin doğru olduğunu belirtir. Örneğin bir kelimeye kökü itibarıyla Farsça, Arapçalaşma süreci itibarıyla muarreb, Arapçada kalıcı hale gelmesi itibarıyla Arapça hükümleri verilerek taraflar arasındaki ihtilafın giderilebileceği ifade edilmektedir. el-Cevâlikî'nin (465-540 h.) meylettiği¹⁴ söz konusu yaklaşıma İbn-i Cerîr tamamen katılmaktadır.¹⁵ ez-Zemahşerî de bu tarz bir düşüncenin muarreb ile ilgili önemli sorunları giderebileceğine işaret ederek ta'rib sürecinden geçen bir kelimenin artık Arapça olduğunu ifade etmektedir.¹⁶ Elbette bu görüş kelimelerin bugün üzerinde söz söylemekle ilgilidir ve tartışmaları nispeten azaltır. Ancak kelimenin dün ve kökeni üzerindeki ihtilafları sonlandırmaktan uzaktır.

c. Muarreblikleri Tartışmalı Kelimelerin Kur'ân'da Bulunma Hikmeti

Kur'ân'ın Arapça oldukları tartışmasız kelimeleri kullanması çoğu kere mümkünken sınırlı sayıda da olsa kökeni tartışmalı kelimeleri tercih etmesinin sebebi veya hikmeti çözümlenmesi gibidir. Bu sebepler şöyle sıralanabilir.

10 Yûsuf, 12/2; Fussilet, 41/3, 44; eş-Şuarâ, 26/193-195; en-Nahl, 16/103.

11 Bkz. eş-Şafîî, *er-Risâle*, s.44-45; İbn-i Fâris, *es-Sâhibî*, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâyâ, Ta'lik: Ahmed Hasan Besc, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût, 1997.

12 Bkz. es-Suyûtî, *el-Muhezzeb*, s. 31, 62; Belâsî, s. 109.

13 Bkz. es-Suyûtî, *el-Muhezzeb*, s. 60, 61.

14 el-Cevâlikî, s. 92.

15 es-Suyûtî, *el-Muhezzeb*, s. 65.

16 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 318 (ez-Zümer, 39/63 tefsirinde).

1. Söz konusu kelimenin Arapçada başka bir karşılığı yoktur. Örneğin Arapçada Ten-nûr (tandır) anlamını karşılayacak başka bir kelime olmadığı için Kur’ân-ı Kerîm’de de bu şekliyle kullanılmıştır.¹⁷ Tennûr kelimesi ilgili başlık altında değerlendirilecektir.

2. Yerine kullanılacak kelime, ayrıntular itibarıyla aynı anlamı ifade etmediği için birden fazla kelime kullanılması gerekecektir. Bu ise fesâhat ve belâğat ile ilgili kusurlar doğurabilir.¹⁸ Örneğin Farsça kökenli olduğu genel olarak kabul edilen ve “kalın ipek” anlamındaki “istebak” kelimesini karşılamak için Arapçada başka bir kelime yoktur. Dolayısıyla iki kelime kullanmak gerekir. Bu ise fesâhat ve belâğat açısından “istebak” ile yarışamaz.

3. Kur’ân tüm hayat alanlarına dair önemli esaslar belirler veya dolaylı göndermeler yapar. Toplumların tarih sürecinde edindikleri bilgi ve tecrübeleri ile konuştukları diller bu kabildendir. Binaenaleyh böylesi bir kitabın köken itibarıyla pek çok farklı dile ait kelimeler içermesi hikmetin gereğidir.¹⁹

4. Kur’ân evrensel bir kitaptır ve diğer dillerden kelimeler taşıması bu özelliğinin bir yansımasıdır.²⁰

5. Kur’ân’da kullanılan ve muarreb olduğu genel olarak kabul edilen kelimelerin büyük bölümünün eşanlamlısı Arapçada mevcut iken kullanılmamaları yukarıda ifade edilen sebepleri farklı oranlarda yansıtmakla birlikte ilişkili olduğu zaman-mekân-kültür belirlemedeki katkıları ihmal edilmez. Bu husus değerlendirilirken garip kelimeler de dikkate alınarak bazı dolaylı verilere ulaşılabilir. er-Râfî’nin bu çerçevede değerlendirilebilecek ifadeleri dikkat çekmektedir: “Kur’ân-ı Kerîm’de alimlerin garîb olarak isimlendirdikleri bazı kelimeler vardır. Bu isimlendirmenin amacı; bilinmeyen, uzak durulan veya kural dışı olduklarını belirtmek değildir. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm tüm bu özelliklerden münezzehtir. Buradaki asıl amaç, konunun uzmanları ve diğer insanlar arasında bilgi eşitliğinin olamayacağı bir düzeyde, te’vîlindeki güzelliklerini ve hayrette bırakan olağan dışı yönlerini ortaya koymaktır.”²¹ Bu tarz yaklaşımların îcâz ekseninde değerlendirilebileceğini daha önceki ulemâda da görmek mümkündür.

Yûsuf anlatılırken “derâhim”, Ashâb-ı Kehf anlatılırken “verik”, cennet nimetleri ve para hırsı anlatılırken altın ve gümüş, Peygamber Aleyhisselam’a dürüst olmayan çağdaşları anlatılırken dinar kelimelerinin seçimi elbette bir takım alt veriler taşıyor olmalıdır. Çağımızda modern bilimlerin gelişmesi muarreb veya garîb oldukları ifade edilen kelimeler üzerinde daha kapsamlı durulmasını zorunlu kılmaktadır. Bizatihi Kur’ân’dan edinilecek dolaylı bilginin yanı sıra İslam karşıtlarının ciddi eleştiri ve itirazlarına cevap verebilmek

17 Bkz. İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemberetu'l-Luga*, thk. Remzi Ba'lbeki, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrût, 1997, s. 395; el-Cevâlikî, s. 213.

18 es-Suyûtî, *el-Mubezzeb*, s. 65; er-Rafîî, Muhammed es-Sâdık, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 9. Baskı, Beyrut, 1973, s. 72, 73.

19 Bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 136, 137.

20 Bkz. es-Suyûtî, *el-Mubezzeb*, s. 60, 61; *el-İtkân*, s. 137.

21 er-Rafîî, s. 71.

için bu husus kaçınılmazdır. Örneğin “dirhem (gümüş para)” kelimesinin Kur’ân’da Yûsuf Peygamberin Mısır’da bir köle olarak satımında kullanılan para birimi olarak geçmesi ansiklopedik bilgilere dayanılarak eleştirilmekte ve o dönemde “dirhem”in kullanılmadığı öne sürülmektedir. Şu halde problemin çözümü kadim tefsir kitaplarından daha fazla tarih, arkeoloji ve nümizmatikte aranmalıdır. Hâsılı üzerine soruların sorulduğu veya tartışmaların yapıldığı her bir kelimenin mubîn olan Kur’ân’ın açıklığına perde değil aksine onun ayrıntılarda sunduğu açıklayıcılığına birer rehber oldukları bilimsel gerçeklere dayanarak işlenmelidir.

İbn-i Kemâl’in Ta’rîb, Muvâfakat ve İştirâk ile İlgili Görüşleri

Kemâl Paşazâde risalesinde, öncelikle “ta’rîb” yani “yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması” konusunu teorik olarak inceler. Buna ek olarak verdiği çok sayıda örnekle neredeyse alanında küçük bir sözlük telif etmiştir. Örnek olarak verdiği yaklaşık yetmiş kelimenin beşte birini, özel isimlerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu Kur’ân-ı Kerîm kelimelerinden seçmiştir. Risale, bu yönleriyle Kur’ân ilimleriyle de ilişkili hale gelmektedir.

Ta’rîb Türleri

Kemal Paşazâde Arap dilinde genel olarak yabancı kelimelerin dört şekilde kullanıldığını nakil ve ifade eder.²²

1. Harf ve hareke değişikliği yapılmadan ve Arapça’ya özgü kalıplara uygun hale getirilmeden kelimenin arapçalaştırılması. Örnek: Horâsân.

2. Herhangi bir değişiklik yapılmamasına rağmen Arapça kalıplara uygunluk arz eden kelimelerin Arapçalaştırılması. Örnek: Hurrem (Bollukla dolu yaşam, karamuk bitkisi/si-râcu’l-kutrub).

3. Kelimelerin Arapçaya özgü kalıplara dönüştürme dışında değerlendirilebilecek bir değişimle Arapçalaştırılması. Örnek: İbrâhîm.²³

4. Harf veya hareke değişimi yanında Arapçaya uygun kalıplara getirmenin söz konusu olduğu Arapçalaştırma. Örnek: Dirhem.

İbn-i Kemâl ta’rîb sürecinde Arapçadaki anlamın kaynak dildeki anlamdan farklılaşabileceğini ifade ederek önemli bir hususa dikkat çekmektedir.²⁴ Yukarıda değinilen hurrem kelimesi bu kabildendir. Arapçaya ait ses özelliklerine de değinen müellif örnek olarak cim-sad ve cim-kaf harflerinin bir kelimedede birlikte var olamayacağını belirtir.²⁵

22 İbn-i Kemâl, s. 47,48.

23 İbn-i Kemâl, s. 59, 119.

24 İbn-i Kemâl, s. 52.

25 İbn-i Kemâl, s. 102.

Kur'an-ı Kerim'de esas itibarıyla Arapçalaştırılmış kelimelerin varlığını kabul eden Kemâl Paşazâde, tefsîr ıstılahâtında “muarreb”in anlamını, özel ve cins isimlerin bu kategorideki yerini özellikle ez-Zemahşerî, et-Taftâzânî el-Cevherî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî (v. 468 h.), Ebû Muhammed el-Kâsım b. Alî el-Harîrî (446-516 h.), Nâsiruddîn b. Abdi's-Seyyid Ebi'l-Mekârim el-Mutarrizî (538-610 h.), ve Cemâleddîn Abdullâh b. Hişâm (708-761 h.) gibi ulemadan yaptığı nakillerle tartışır. ez-Zemahşerî yabancı bir kelimenin aslı yapısı üzerinde değişiklik yapılarak ve i'râba göre hareke verilerek Arapçalaştığını kaydeder.²⁶ el-Cevherî ve el-Harîrî bu süreçte kalıp değişikliği şartını aramaktadır.²⁷ Muarreb alanının sınırlarını daha geniş tutan Sîbeveyh²⁸ harf değişikliği yapılan muarreb kelimelerde Arapçaya uygun kalıba getirme şartını aramaz. İbn-i Kemâl tüm görüşleri inceledikten sonra kendi görüşünü sunar. Buna göre:

1. Yabancı menşeli bir kelime Araplarca kullanılıyor ve zaten Arapça kalıplara uygun ise binâ ve usûl (fonetik uyum) itibarıyla değişiklik söz konusu olmadan muarreb kabul edilmesi gerekir.

2. Söz konusu uygunluk yoksa mutlaka ya binâ veya usûl itibarıyla değişiklik şartı aranmalıdır.

3. Bazen de binâ ve usûl amaçlarına bağlı olmayan bir değişiklik söz konusu olur.

Müellif hurrem kelimesini birinci türe, “mühendiz”den dönüştüğü için mühendis kelimesini ikinci türe, “âcurr (pişmiş kerpiç/tuğla) kelimesini ise üçüncü türün örnekleri arasında gösterir.²⁹

İştirâk

Müellif ayrıca oldukça hassas müştereklik yani diller arası ortak kelimeler konusu üzerinde durur.³⁰ Bir kelimenin iki dil arasında ortak olması için etimolojik yapılarının uygun olmasını, lafız ve anlam olarak tam örtüşmesini savunan İbn-i Kemâl, örneğin tennûr (tandır) kelimesinin müşterek olduğu yönündeki görüşlere itiraz etmezken gerekli şartları taşımadığı gerekçesiyle bostan kelimesinin diller arası müşterekliğinin kabul edilemeyeceğini şöyle delillendirir: Farsçadaki bustân (bostan), bû (koku) ve stân (nâhiye/mekân) kelimelerinden oluşmuş bûstândır (koku yeri) ve vâv harfi telaffuz hafifliği için düşürülmüştür. Arapçada ise içinde ağaçlar olan duvarla çevrili toprak parçasıdır. Şu halde bu kelime müştereklikten bahsedilemez.³¹ Kanaatimizce müellif bu konuda sınırlı bir bakış açısı sergilemektedir. Aynı dil içerisinde bile lafız ve anlamların zaman ve mekân değişimi sürecinde bazı farklılaşmalara uğradığı gerçeğini göz önünde bulundurmamak vakia itibarıyla daha isabetli olacaktır.

26 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 477 (Duhân, 44/53 tefsirinde).

27 el-Harîrî, *Durru'tt-İ-Gavâss fî Evhâmi'l-Havâss*, thk., Thorbecje, H., Laybzigh, 1871, s. 131 (es-Sevâ'i'den naklen).

28 İbn-i Kemâl, s. 60.

29 İbn-i Kemâl, s. 67 vd.

30 İbn-i Kemâl, s. 133-136.

31 İbn-i Kemâl, s. 126, 133, 134.

Muvâfakat

İbn-i Kemâl'in üzerinde durduğu gibi bir özel ismin yabancı olması Arapçada bir takım uygun anlamlara denk düşmeyeceği anlamına gelmez. Örneğin meşhûr kıraatlerdeki telaffuzuyla “Yûsuf” isminin gayr-ı munsarîf olması özel isim ve “ucme (yabancı kaynaklı)”lik sebebiyledir. Bu durum Yûsuf'un Arapçada üzüntü anlamındaki “esef” ve kul/köle anlamındaki “esîf” kelimeleriyle muvafakat etmesine mani değildir. Kaldı ki bu denk düşme İbn-i Kemâl'in letâîf-i ittîfakiye dediği ince ve güzel çağrışımları da bünyesinde barındırır.³² Yûsuf dendiğinde inanıyoruz ki her Müslüman ayrılık acısını, kardeş gadrını, pazarda satılan bir çocuğu, iftiranın kor ateşini, zindanı, idarecilerin elinde kalışı hatırlar. Kanaatimizce Kur'ân'daki özel isimlerin anlam kaybına uğramaması veya azami oranda istifade edilebilmesi için etimolojileri üzerinde özenle durulmalı, bu meyanda ortak aileye mensup diller arası muvafakat veya iştirak dikkate alınmalıdır. Hiç değilse bu durum dilsel çağrışım açısından değerlendirilmelidir. “İdrîs” isminin İbrânice veya Süryânice'de kökünün bulunamaması, böylece “Uhnûh” isminin tercümesi olduğu ihtimalini düşündürmesi³³ dikkat çekicidir. Bu yaklaşımın reddedilebilmesi de mümkündür.³⁴ Ancak burada asıl önemli olan bu detay bilginin doğruluğu değil, söz konusu özel isim olsa bile anlamın asla ihmal edilemeyeceği vurgusudur.

İbn-i Kemâl'in İlgili Kur'ân Kelimelerine Bakışı

Özel İsimler

İbn-i Kemâl risâlesinde, Kur'ân'da geçen Dâvûd, İbrâhîm, İdrîs, İsrâîl, Ya'kûb, Yûsuf, Yûnus, Tâlût, Câlût ve İblîs kelimelerine değinmektedir. Müellifin de belirttiği gibi Arapçada kullanılan bir özel ismin esas itibarıyla yabancı dilden nakledildiğinin en objektif ölçütü nahivdeki gayr-ı munsarîf olma konusudur. Kural gereği yabancı kökenli özel isimler gayr-ı munsarîf olurlar. Risâleden ve diğer kaynaklardan edindiğimiz intibaya göre Nahivde verilen ucme hükmü, tamamen kelimenin Arapçaya girmeden önce başka bir dilde mevcûdiyetiyle ilgilidir.³⁵ Dolayısıyla bir kelimenin nahivde ucme kabul edilmesi muarreb olarak nitelenmesine engel değildir. Hatta bu kelime mevcut kullanımı dikkate alınarak Arapça olarak ta nitelenebilir. Aynı durum bütün diller için geçerlidir. Örneğin “çarmıh” kelimesinin etimolojik olarak Farsça olması onu Türkçe olmaktan çıkarmaz.

Kur'ân Kelimelerinden Özel İsim Olmayanlar

Risalede özel isim dışında verilen örneklerde İbn-i Kemâl'in Farsça yönelimi dikkat çekmektedir. Aşağıda örneklerde görüleceği gibi Farsçanın dışında Ârâmice, İbrânice ve Yunanca ihtimalleri de mevcutken bu hususlara hiç değinilmemesi İbn-i Kemâl'in bu konuda bir miktar tarafgirlik yaptığını düşündürüyor. Müellifin Kur'ân kelimeleri dışında

32 İbn-i Kemâl, s. 122-124

33 el-Cevâlikî, s. 102.

34 bkz. İbn-i Kemâl, s. 124.

35 bkz. İbn-i Kemâl, s. 119,120, 121, 124.

değindiği kelimelerden olan “siyâset” kelimesi hakkında yaptığı nakil, bir örnek olması açısından ilginçtir.³⁶ Nitekim en-Nihâlî (1133-1185 h.) İbn-i Kemâl’in bu tarz nakillerinin dil eleştirmenleri tarafından şaşkınlıkla karşılandığını ifade etmektedir.³⁷

Yaptığımız incelemeye göre İbn-i Kemal, risalesinde Kur’ân kelimelerinden özel isimler dışında yalnızca üç kelime üzerinde durmuştur. Elbette küçük hacimli planlanan bu risalenin asıl hedefi genel anlamda ta’rîb olduğu için müellifin Kur’ân’da muarreb kabul ettiği kelimeleri üçle sınırladığı tabii olarak düşünülemez. Ancak müellifin örnek kelimelere baktığı, onun konuyla ilgili düşüncelerini ve uygulama yöntemlerini anlamamız için önemli veriler sunmaktadır.

Tennûr³⁸

Çoğulu tenânîr gelen bu kelime hakkında Hz. Ali’den iki görüş nakledilmektedir. Bunlardan daha az nakledileni sabah aydınlığı (tenvîru’s-subh),³⁹ diğeri ise hemen hemen ilgili tüm kaynaklarda nakledilen “*Yeryüzü tennûrdur. Her su fıskıran yer tennûrdur*”⁴⁰ rivayetidir. es-Suyûtî *el-Muhezzeb*’inde ibni Dureyd, el-Cevâlikî ve es-Seâlibî’nin “tennûr Arapçalaştırılmış Farsça kökenli bir kelimedir” yönündeki düşüncelerini nakletmekle yetinerek değerlendirme yapmaz, *el-Muzbir* kitabında ise konuyla ilgili bütün görüşleri kaydederek, tef’ûl veznini ihtimaller arasına katar.⁴¹ Kelimenin ateş evi anlamında Âramca “beytonuro”dan dönüştüğü de ileri sürülmektedir.⁴² İbn-i Cinnî bu kelimenin tenîr/tennîr şekliyle bütün diller arasında ortak olduğunu Arapçada hâlihazırdaki kalıbının ise fe’ûl veya fe’lûl olabileceğini belirtir.⁴³ el-Mustafavî (1336-1426 h.) kelimenin Arapça, Farsça, Türkçe ve İbrânicede küçük farklarla ortak kullanıma sahip olduğunu ifade eder.⁴⁴ Daha geniş bakış açısıyla denebilir ki, aralarında küçük telaffuz farkları olmakla birlikte Arapça, İbrânîce, Âramca, Süryânca, Pehlevîce, Urduca,⁴⁵ Türkçe, Farsça ve Kürtçe gibi pek çok dil arasında müşterek bir kelimedir. Dolayısıyla Sâmî ve Hint-Avrupa dillerinin tarihi derinliklerine kadar uzanması mümkündür.⁴⁶ İbn-i Abbâs’ın da bu görüşte olduğu rivayetler arasındadır.⁴⁷ en-Nihâlî ise, ihtimaller arasında muvâfakat üzerinde düşünülmesi gerektiğini ifade ederek benzer bir yaklaşım serdeder.⁴⁸

36 İbn-i Kemâl’in siyaset kelimesinin Farsça “se (üç)” ve Moğolca “yasa (yasa/tertib)” kelimelerinden mürekkep olduğu naklini yaparak işi Cengiz Han’ın mülkünü paylaşırma vasiyetine dayandırması oldukça ilginçtir. Bu görüş el-Hafâcî tarafından eleştirilerek, siyâset kelimesinin Araplar arasında Cengiz yaratılmadan da var olduğu gerçeğine dikkat çekilmiştir. (el-Hafâcî, *Şifâu’l-Galîl*, s. 121)

37 Muhammed b. Yusuf en-Nihâlî, *et-Tirâzu’l-Muzehheb fi’l-Dabîli ve’l-Muarreb*, v. 58. (*Risâletân*’dan naklen, s. 55).

38 Hûd, 11/40; el-Mu’minûn, 23/27.

39 el-Hafâcî, s. 59.

40 İbn-i Kuteybe, *Edebu’l-Kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâli, Muessesetu’r-Risâle, Beyrût, s. 496; el-Cevâlikî, s. 213.

41 es-Suyûtî, *el-Muhezzeb*, 80.

42 et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî’nin, *el-Muhezzeb’deki* ta’lîki s. 80.

43 İbn-i Cinnî, Ebû’l-Feth Usmân, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Âlemu’l-Kutub, Beyrût, II, 50; III, 285.

44 Bkz. el-Mustafavî, *et-Tabkîk fi Kelimâti l-Kur’ân I-XX*, Merkezu Neşri Âsâri’l-Allâme el-Mustafavî, Kum, 1408. 429-430.

45 Muhakkik notu, el-Cevâlikî, *el-Muarreb*, s. 214. thk. F. Abdurrahîm.

46 Geniş bilgi için bkz. Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of The Qur’ân*, 1938, Baroda, s. 92-95.

47 İbn-i Kuteybe (213-276), *Edebu’l-Kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâli, Muessesetu’r-Risâle, Beyrût, 496; el-Cevâlikî, 213.

48 en-Nihâlî, Muhammed b. Yusuf el-Halebî, *et-Tirâzu’l-Muzehheb I-II*, thk. Sabah Tayyib, Câmîatu Ummi’l-Kurâ, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Mekke 1991, II, 371.

İbn-i Kemâl risalesinde kelimeyle ilgili üç ihtimal kaydeder. 1. Arapça değildir (Görüş sahibi: Ebû Hâtîm⁴⁹).⁵⁰ 2. Arapçadır. (Görüş sahibi: Ebu'l-Feth el-Hemedânî⁵¹).⁵² Bu görüşte kelimenin aslı “nevvûr” kabul edilmekte ve i'lâl kuralları gereği “tennûr”a dönüştüğü ileri sürülmektedir. 3. İkinci görüşten hareketle ve iki dilde de aynı anlamı taşımak şartıyla Farsça ve Arapça arasında müşterektir.⁵³

Burada asıl sorulması gereken soru tufan ve tandır ilişkisinin boyutu nedir ve niçin olayın anlatımında tennûr kelimesi öne çıkarılmıştır. Klasik kaynaklarda zikredilen hikmetlerin yanında kanaatimizce en tatminkâr cevap jeoloji, tarih ve ilahiyat alanlarının ortak ürünü olacaktır. Tûfânın müşterekliği tennûrun müşterekliğine yansırken, daha hassas bir bilgiye ulaşmak için bu kelimenin tarih-mekân belirleyiciliği ve şayet temsili bir anlatımla ilgisi varsa yerkürede ne tür bir değişime işaret ettiği incelenmelidir.

Dirhem

Dirhem (ç. derâhim), dirhim, dirhâm, dirhum.⁵⁴ Asıl itibarıyla dört dânik ağırlığında gümüş paradır. Dânik ise sekiz veya 8,2 orta ölçekli arpa danesi ağırlığıdır. Dînârın onda yedisidir.⁵⁵ Ancak bu ağırlık zaman ve mekânlara göre değişiklik göstermiştir. Örneğin câhili dönemde daha hafif olan dirhemlere “taberiyye” denirdi. Şer'î hesaplarda esas olduğu kabul edilen birim günümüzde 3.2 grama tekabül eder.

el-Cevâlikî, dirhemini çok eskiden beri kullanıldığını ancak Farsçadan muarreb olduğunu kaydeder.⁵⁶ İbn-i Kemâl dirhem kelimesinin aslında Farsça olduğunu fi'lîl vezniyle Arapçaya girdiğini naklederken⁵⁷ araştırmacılar ve Farslar kelimenin Farsçaya Yunancadan (drachme) girdiğini kabul ederler.⁵⁸ Bu geçiş önce gümüş ağırlık birimi şeklinde olmuş daha sonra ise madeni gümüş para anlamına dönüşmüştür.⁵⁹

Kur'ân-ı Kerîm'deki kaynağı tartışmalı kelimelerin zaman, mekan ve süreç belirlemedeki olası etkisi düşünüldüğünde Yunanca köküne denk düşecek “derâhim” kalıbıyla kullanımı belli-belirsiz bir çağrışım yapmaktadır. Âyetteki derâhim kelimesi Yûsuf Paygamber'in Mısır'da satıldığı sınırlı sayıda az ederli ücreti anlatır. Şu halde o dönemde geçerli olan Mısır parasının veya tedavüldeki paralardan birinin dirhem/derâhim olması

49 Sehl b. Muhammed el-Cuşemî es-Sicistânî (172-248 h.).

50 İbn-i Kemâl, s. 131; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luga*, s. 395.

51 Ebu'l-Feth Muhammed b. Ca'fer el-Hemedânî el-Merâğî (v. 371 veya 376).

52 İbn-i Kemâl, 132; ez-Zemahşerî, *el-Fâik*, I, 155.

53 İbn-i Kemâl, s. 133.

54 İbn-i Manzûr, Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, 1. Baskı, Beyrût, XII, 199.

55 en-Nihâli, II, 520, 526.

56 el-Cevâlikî, s. 307.

57 İbn-i Kemâl, s. 49, Farsça olan “direm” kelimesinin “fi'lîl” veznine getirilerek Arapçalaştırılmış halidir. (Görüş sahibi: Şerbu'l-Elfiyye sahibi Hasen b. Kasım el-Murâdi.)

58 Bargstrasser, G., *et-Tatavvuru'n-Nabviyyu ll'l-Lugati'l-Arabiyye*, (Notlarla yayınlayan: Ramadân Abdu'ttevvâb), el-Meccd, 1402h., s. 228; *Ferbeng-i Emîd*.

59 Jeffery, s. 130.

ağırlıklı ihtimaldir. Kur’ân, arkeoloji ve ilgili bilim dallarında yapılacak günümüz çalışmaları bu ihtimalleri sınırlayarak daha net yargılara ulaşmada bir etken olabilir.

Surâdik⁶⁰

Kelimenin Arapçaya Farsçadan geçtiğini kabul edenlere göre surâdik kelimesinin aslı “serâd(t)âk, serâdar veya serâperde”dir. el-Hafâcî (977-1069 h.), serâperde anlamını önceler.⁶¹ Bu ise daha çok görkemli binalarda eyvanı veya otağın tamamını kaplamak için kullanılan perdenin ismidir. Bir başka ihtimalde ise evin tamamını kaplayan örtüdür. es-Suyûtî el-Cevâlikî’nin kelimenin Arapçalaştırılmış Farsça bir kelime olduğu yönündeki görüşünü kaydeder. Buna göre kelimenin orjinali dehlîz (dihlîz: bahçe kapısı ve ev arasındaki bölüm, koridor, geçit, evin ön cephesindeki dış bölüm⁶²) anlamındaki serâdâr’dır.⁶³ Meâcîm sahipleri ise genellikle bu kelimenin ucmeliğine değinmezler.

İbn-i Kemâl “surâdik”in “serâperde”den muarreb olduğunu iddia eden görüşleri ve el-Cevherî’nin kelimenin muarrebliğine değinmemesini eleştirir. İbn-i Kemâl kelimenin “tâk-ı serâ”dan maktûb (surâdâk) bir isim tamlaması olduğunu Farsça dil kuralları çerçevesinde kanıtlamaya gayret eder.⁶⁴ el-Munşî (v. 1001 h.)⁶⁵ ise kelimenin kökünün “sitru’d-dâr” anlamında “serâperde” olduğunu çoğunluğun görüşü olması gerekçesine dayanarak önceler. Ona göre kelimenin “serâdâk/surâdâk” kelimesiyle ilişkilendirilmesi yalnızca ses benzerliğinden kaynaklanır. Dolayısıyla el-Munşî, İbn-i Kemâl’den farklı bir yönelim sergiler.⁶⁶

Burada dikkat çeken husus mezkûr kelimeye Farsçada bir kök arama gayretinin baskın olmasıdır. Bir oryantalist olan Jeffery’nin söz konusu kelimenin menşeyini İrân ve Ârâm köklerinden hangisine indirgemek hususunda karar verecek bilgiye sahip olmadığını belirtmesi⁶⁷ ve meâcîm sahiplerinin Arapça dışında bir menşe’ aramamaları, içlerinde İbn-i Kemâl’in de olduğu bazı Müslüman müelliflerce Farsça lehinde objektiflik sınırlarının bir miktar zorlandığı kanaatini uyandırıyor.

Sonuç

Netice olarak İbn-i Kemâl Kur’ân’da muarreb kelimelerin bulunduğunu kabul etmektedir. Ancak onun Kur’ân’daki ta’rîb meselesine bakışında Farsçanın gereğinden fazla gö-

60 el-Kehf, 18/29

61 el-Hafâcî, s. 121.

62 el-Hafâcî, s. 99.

63 el-Cevâlikî, 398; es-Suyûtî, el-Muhezzeb, s. 98.

64 İbn-i Kemâl, es-Semerkindî’nin *Şerbu’l-Metâli* üzerine yaptığı talikatta kelimenin aslında Farsça “serâperde” olduğu yönündeki görüşünü naklederek eleştirir. İbn-i Kemâl, *Risâletun fi Tabkiki Ta’rîbi’l-Kelime’l-Arabiyye*, Muhakkik dipnotu, s. 90.

65 el-Abdu’n-Nâsî Muhammed b. Bedreddîn el-Munşî (v. 1001h.)

66 *Risâletâni fi’l-Muarreb li İbn-i Kemâl ve el-Munşî*, thk. Süleymân İbrâhîm el-Âyid, 164. Câmiatu Ummi’l-Kurâ Ma’he-di’l-Luğati’l-Arabiyye Yayınları 17,

67 Jeffery, s. 168.

zetildiğini ifade etmek mümkündür. Bu husus müellifin Fars dili, kültürü ve tarihindeki hazakatine bağlanabilir. Kanaatimizce muarreb olduğu tartışmalı olan bir kelimenin kökünün öncelikle Arapçada aranması ve bu yönde bir sonuç alınamaması durumunda, İbn-i Kemâl'in de bazı uygulama örneklerine değindiği gibi sırasıyla iştirak, ittifâk veya muvâfakatın değerlendirilmeye alınması gerekir. Böylece Kur'ân kelimelerinin aydınlığı ve derinliği daha fazla korunmuş olur. Son olarak muarreb olduğu ifade edilen kelimelerin, modern dilbilim, tarih, arkeoloji ve diğer ilgili bilim dalları marifetiyle zaman-mekân-bilimsel veri olarak belirleyiciliğinin yeniden değerlendirilmesi Kur'ân tefsirine önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Bargstrasser, G., *et-Tatavvuru'n-Nahviyyu fil'l-Lugati'l-Arabiyye*, (Notlarla Yayınlayan: Ramadân Abdu'ttevâb), el-Mecd, 1402.
- Belâsî, Muhammed es-Seyyid Ali, *el-Muarreb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Dirâse Te'sîliyye De-lâliyye*, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 1.Baskı, Bingâzî, 2001.
- el-Cemîlî, Hâlid Reşîd, *Ekbâsu'r-Rahmân fi Edilleti Nefyi'l-Ucmeti ani'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Vizâretu's-Sekâfe, Bağdâd, 2002.
- el-Cevâlikî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hadir, *el-Muarreb min Kelâmi'l-A'cemî*, talik: F. Abdurrahîm, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1990.
- el-Hafâcî, Şihabuddin Ahmed, *Şifâu'l-Galîl fima fi Kelami'l-Arab mine'd-Dehil*, el-Mektebetu'l-Vehbiyye, 1282.
- el-Harîrî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Ali, *Durretu'l-Gavâss fi Evhâmi'l-Havâss*, Thk., Thorbecje, H., Laybzigh, 1871.
- İbn-i Cinnî, Ebû'l-Feth Usmân, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Âlemu'l-Kutub, Beyrût.
- İbn-i Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretu'l-Luga*, thk. Remzî Ba'lbekî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrût, 1997.
- İbn-i Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî*, ta'lîk: Ahmed Hasan Besc, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1. Baskı, 1997.
- İbn-i Kemâl, Ahmed b. Suleymân, *Risâletun fi Tabkîki Ta'rîbi'l-Kelîmeti'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Sevâî, el-Ma'hedu'l-İlmiyyi'l-Fransî, Dimeşk, 1991.
- _____, *Risâletâni fi'l-Muarreb li İbn-i Kemâl ve el-Munşî*, thk. Süleymân İbrâhîm el-Âyid, Câmîatu Ummi'l-Kurâ Ma'hedi'l-Luğati'l-Arabiyye Yay.

İbn-i Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, Muessesetu'r-Risâle, thk. Muhammed ed-Dâlî, Beyrût.

İbn-i Manzûr, Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, 1. Baskı, Beyrût.

Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân*, Baroda, 1938.

el-Munşî, el-Abdu'n-Nâsî Muhammed b. Bedreddîn es-Sârûhânî el-Akhisârî, *Risâletâni fi'l-Muarreb li İbn-i Kemâl ve el-Munşî*, thk. Süleymân İbrâhîm el-Âyid, 164. Câmiatu Ummi'l-Kurâ Ma'hedi'l-Luğati'l-Arabiyye Yay., 17.

el-Mustafavî, *et-Tabkîk fi Kelimâti'l-Kur'ân I-XX*, Merkezu Neşri Âsârî'l-Allâme el-Mustafavî, Kum, 1408.

en-Nihâlî, Muhammed b. Yusuf, *et-Tirazul Muzehheb fi'd-Dehili ve'l-Muarreb I-II*, tah. Sabâh et-Tayyib, Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Yayınlanmamış Y. Lisans tezi, 1991.

er-Rafî, Muhammed es-Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 9. Baskı, Beyrut, 1973.

es-Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatu Hicâzî, Kahire.

_____, *el-Muhezzeb fimâ Vekaa fi'l-Kur'ân mine'l-Muarreb*, thk.et-Tihâmî, el-Hâşimî, er-Râcî Sundûku İhyâit-Turâsi'l-İslâmî Yayınları

eş-Şafî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk.Ahmed Muhammed Şâkir, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, 1358.

ez-Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmidi't-Tenzîli ve Uyûni'l-Ekâvîli fi Vucûhi't-Te'vîl I-VI*, thk.: Âdil Ahmed, Ali Muhammed, Mektebetu'l-Ubeykân, 1. Baskı, er-Riyâd, 1998.

_____, *el-Fâik fi Garîbi'l-Hadîs I-IV*, thk. A. El-Becâvî, M. İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Lubnân.

ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru Nahda, 25. Baskı, Mısır, tsz.